

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.46>**О. В. Ювчиця***аспірантка кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7927-2129*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРІПЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розглянуто сутність принципів незалежності та безсторонності суддів як основних засад цивільного судочинства. Динаміка реформування української судової системи в цілому, так і цивільного судочинства періодично змінюється, однак необхідно констатувати недостатнє дотримання принципів незалежності і безсторонності суду під час судового захисту прав людини і громадянина в Україні.

Метою цієї статті є дослідження сутності принципів незалежності та безсторонності суддів крізь призму цивільного судочинства, а також аналіз відповідності цих засад європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Ставиться завдання проаналізувати практику Європейського суду з прав людини в цивільних справах, дослідити стан забезпечення незалежності суддів, з'ясувати актуальні проблеми дотримання цих принципів в цивільному судочинстві, а також визначити напрями удосконалення цих основоположних засад.

Сьогодні в Україні простежується тенденція збільшення кількості фактів неправомірного втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя. Ці та інші факти неправомірного втручання створюють ризики для незалежності судді під час здійснення розгляду та вирішення цивільних справ.

Крім того, завдяки комплексному підходу до вивчення зазначеної проблеми доведено, що цивільне процесуальне законодавство не містить єдиної норми, яка повністю відтворювала б зміст принципів незалежності та безсторонності суддів в інтерпретації ЄСПЛ, а тому законодавче врегулювання даного питання сприятиме правильному тлумаченню цих основоположних засад та їх дотриманню у цивільному судочинстві України.

Зроблено висновок, що цивільне судочинство як певним чином організована сукупність цивільних процесуальних правовідносин має будуватися на засадах незалежності та безсторонності суду, оскільки ці принципи є невід'ємними атрибутами правосуддя. Здійснення правосуддя має відображати соціальне призначення судової системи, тобто забезпечувати справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб та юридичних осіб, інтересів держави.

Ключові слова: цивільне судочинство, принцип незалежності суддів, принцип безсторонності суддів, право на справедливий суд, неправомірне втручання у діяльність суддів.

Yuvchitsa O. V. CURRENT PROBLEMS OF INDEPENDENCE STRENGTHENING AND IMPARTIALITY OF THE COURT IN CIVIL JUDICIARY

The article considers the essence of the principles of independence and impartiality of judges as the basic principles of civil proceedings. The dynamics of reforming the Ukrainian judicial system as a whole and civil proceedings change periodically, but it is necessary to state the insufficient observance of the principles of independence and impartiality of the court during the judicial protection of human and civil rights in Ukraine.

The purpose of this article is to study the essence of the principles of independence and impartiality of judges through the prism of civil proceedings, as well as to analyze the compliance of these principles with the European system of values and human rights standards. The task is to analyze the case law of the European Court of Human Rights in civil cases, to investigate the state of ensuring the independence of judges, to identify current issues of compliance with these principles in civil proceedings, as well as to identify areas for improvement.

Today in Ukraine there is a tendency to increase the number of cases of illegal interference in the activities of judges in the administration of justice. These and other facts of unlawful interference create risks to the independence of the judge in the consideration and resolution of civil cases.

In addition, a comprehensive approach to the study of this problem has shown that civil procedural law does not contain a single rule that would fully reproduce the content of the principles of independence and impartiality of judges in the interpretation of the ECtHR, and therefore legislative regulation of this issue in civil proceedings of Ukraine.

It is concluded that civil proceedings as a certain organized set of civil procedural legal relations should be based on the principles of independence and impartiality of the court, as these principles are integral attributes of justice. The administration of justice should reflect the social purpose of the judiciary, i.e. to ensure fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases in order to effectively protect violated rights, freedoms or interests of individuals and legal entities, the interests of the state.

Key words: civil proceedings, the principle of independence of judges, the principle of impartiality of the court, the right to a fair trial, unlawful interference in the activities of judges.

Вступ. Цивільне процесуальне законодавство покладає на суддів зобов'язання здійснювати судочинство, керуючись відповідними принципами, зокрема: незалежності та безсторонності суду як складових елементів принципу верховенства права.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб,

прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1]. Цей факт свідчить про те, що законодавець на національному рівні відтворив положення про «право на справедливий суд», закріплене в п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., яка була ратифікована Україною 17 липня 1997 р. (далі – Конвенція) [2].

Постановка проблеми. На недосконалість судового захисту в Україні неодноразово вказував у своїх рішеннях щодо України Європейський суд з прав людини, вказуючи на такі проблеми, як недостатнє дотримання принципів незалежності і безсторонності суду тощо. Зазначені проблеми характерні як для української судової системи в цілому, так і для цивільного судочинства зокрема.

Метою цієї статті є дослідження сутності принципів незалежності та безсторонності суддів крізь призму цивільного судочинства, а також аналіз відповідності цих засад європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Зокрема, ставиться завдання проаналізувати практику Європейського суду з прав людини в цивільних справах, дослідити стан забезпечення незалежності суддів, з'ясувати актуальні проблеми дотримання цих принципів в цивільному судочинстві, а також визначити напрями удосконалення цих основоположних засад.

Стан дослідження. Питання незалежності та безсторонності судової влади досліджували такі вчені, як С. Аскеров, С. Бондарчук, М. Василевич, С. Васильєв, В. Городовенко, І. Гриценко, І. Жаровська, О. Захарова, М. Колодій, В. Комаров, В. Крйтор, В. Лаговський, А. Олійник, В. Малайренко, М. Погорельський, Н. Сакара, В. Семенов, М. Строгович, С. Сливка, В. Терьохін, Е. Трегубов, Т. Цувіна, М. Штефан, С. Штогун, Н. Шульгач та інші. Проте залишається актуальним питання дотримання принципів незалежності та безсторонності суддів при розгляді та вирішенні цивільних справ.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у багатьох міжнародних документах, необхідність забезпечення суддівської незалежності обумовлена тим, що на суддів «покладається обов'язок приймати остаточне рішення з питань життя та смерті, свободи, прав, обов'язків та власності громадян» [3].

У зв'язку із цим важливим є визначення понять «незалежність» та «безсторонність» суду. Як зазначає Консультативна рада європейських суддів, «незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. При винесенні судових рішень щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприятися як таке, що впливає, на здатність судді приймати незалежні рішення [4]. Незалежність суддів гарантується статтями 126 і 129 Конституції України, якими встановлено, що судді при

здійсненні правосуддя незалежні й керуються верховенством права [5].

У сучасній науковій літературі немає єдності поглядів науковців на поняття незалежності суддів. Так, наприклад, М.С. Строгович писав про незалежність суддів від будь-якого стороннього впливу та обов'язок вирішити справу відповідно до своїх переконань, з огляду на підкорення тільки закону [6, с. 162]. В.М. Семенов наголошував на тому, що незалежність проявляється в розгляді справи на основі закону, матеріалів справи, внутрішнього суддівського переконання [7, с. 50]. На думку С.С. Аскерова, незалежність суддів означає незалежність професійного судді – посадової особи органу державної влади, яка визначає права та обов'язки суддів під час здійснення судочинства, їх взаємовідносини із суб'єктами процесуальної діяльності, іншими органами влади, їхніми посадовими особами, громадянами та ін. [8, с. 174]. М.В. Василевич зазначає, що незалежність суддів полягає в їхніх самостійності, непов'язаності під час здійснення правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею [9, с. 9]. Ураховуючи вищезазначене, Н.М. Шульгач у своїх дослідженнях виділяє наступні ознаки принципу незалежності суддів.

1. Незалежність суддів не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, у межах яких здійснюється судова влада.

2. Незалежність суддів легітимна лише в процесі здійснення процесуальної діяльності судді.

3. Зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів.

4. Незалежність судді передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що містяться за межами судової системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття суддею рішення зі справи.

5. За посягання на незалежність суддів передбачено кримінальну відповідальність (ст. 376 Кримінального кодексу України) [10, с. 228].

Наведені ознаки принципу незалежності суддів дозволяють визначити характерні риси цього принципу у цивільному судочинстві. Нами підтримується позиція В.А. Крйтора, який виокремлює такі особливості: 1) гуманістична спрямованість свідомості суддів під час розгляду справи; 2) забезпечення права рівної справедливості по відношенню до всіх учасників цивільних процесуальних правовідносин; 3) можливість кожного члена складу суду, не згідного з рішенням інших, на викладення окремої думки; 4) заборона формування судом певної позиції у справі до з'ясування усіх обставин; 5) суд вільний від позицій сторін і може прийняти власну, незалежну позицію; 6) відсутність підзвітності будь-кому, у тому числі судам вищестоящих інстанцій; 7) прийняття суддею рішень за власним переконанням, проте не виключена особиста

залежність від раніше прийнятих ним рішень; 8) будь-які звернення осіб, які беруть участь у справі, до суду не можуть мати для нього заздальгідь обов'язкової сили, суд лише на підставі закону, вивчивши мотиви та обґрунтування клопотання, може винести відповідне рішення [11, с. 76].

Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини безсторонність означає відсутність упередженості та необ'єктивності. Існування безсторонності для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції повинно встановлюватися згідно з: (i) суб'єктивним критерієм, врахувавши особисті переконання та поведінку конкретного судді, тобто чи мав суддя особисту упередженість або чи був він об'єктивним у цій справі, та (ii) об'єктивним критерієм, іншими словами, шляхом встановлення того, чи забезпечував сам суд та, серед інших аспектів, його склад, достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності. Проте між суб'єктивною та об'єктивною безсторонністю не існує беззаперечного розмежування, оскільки поведінка судді не тільки може викликати об'єктивні побоювання щодо його безсторонності з точки зору стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), а й може бути пов'язана з питанням його або її особистих переконань (суб'єктивний критерій) [12].

Отже, під «незалежністю та безсторонністю суддів» в цивільному судочинстві слід розуміти неупередженість судді під час розгляду та вирішення цивільних справ відповідно до принципу верховенства права, свободу судді від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, а також фізичних та юридичних осіб.

Велике значення для з'ясування дотримання принципів незалежності та безсторонності суддів у цивільному судочинстві мають практика та рішення Європейського суду з прав людини, які містять тлумачення положень ст. 6 Європейської конвенції. Так, Європейський суд із прав людини у справі «Білуха проти України» зауважив, що скарга заявниці на несправедливість провадження порушує серйозні питання факту та права відповідно до Конвенції, визначення яких вимагає розгляду справи по суті. На думку ЄСПЛ, за цих обставин побоювання заявниці щодо небезсторонності голови суду можна вважати об'єктивно виправданими. Більше того, суди вищих інстанцій, розглядаючи скарги заявниці, не взяли до уваги її твердження щодо цього питання. Отже, у цій цивільній справі мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. В іншій цивільній справі «Бочан проти України», заява № 7577/02, рішення від 3 травня 2007 року, Європейський суд з прав людини відзначає, щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним» відповідно до п. 1 статті 6, необхідно, зокрема, звернути увагу на спосіб призначення його членів та строки їх повноважень, існування гаран-

тій проти зовнішнього тиску та наявності зовнішніх ознак незалежності [13].

Аналіз практики Європейського суду з прав людини, за період з грудня 2017 р. до червня 2019 року, дозволяє зробити висновок, що при розгляді цивільних справ спостерігається тенденція скасування «порушних» судових рішень (див. справи «Болюх та інші проти України», «Саган проти України», «Садов'як проти України», «Лазоріва проти України», «Денісов проти України», «Шестопалова проти України, мало місце також прийняття нових рішень по суті (див. справи «І. Н. проти України», «Осовська та інші проти України») [14].

Вищенаведене свідчить про актуальні проблеми, що полягають у недостатньому дотриманні принципів незалежності та безсторонності суду в цивільному судочинстві України.

Цивільне процесуальне законодавство не містить єдиної норми, яка повністю відтворювала б зміст принципів незалежності та безсторонності суддів в інтерпретації ЄСПЛ. Крім того, не всі аспекти цих принципів взагалі законодавчо врегульовані.

Важливим індикатором поточного рівня розвитку судової системи є стан незалежності суддів, аналіз якого щороку, починаючи з 2016 р. здійснює Вища Рада правосуддя України. З початку ведення реєстру повідомлень про втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя (жовтень 2016 р.) до нього внесено 1220 таких повідомлень. У 2016 році до реєстру було внесено 23 повідомлення, у 2017 році – 312, у 2018 році – 436, у 2019 році – 450 [15].

Зазначені статистичні дані дозволяють зробити висновок, що кількість втручань у діяльність суддів, з року в рік невпинно зростає.

Так, наприклад, у повідомленні голови Кіровського районного суду міста Кіровограда, яке надійшло до Вищої ради правосуддя 17 липня 2018 року, зазначалося, що 11 липня 2018 року до Кіровського районного суду міста Кіровограда надійшло електронне звернення особи, в якому судді цього суду в непристойній формі висловлено погрози фізичною розправою у зв'язку з розглядом справи про примусове виселення. Крім того, електронне звернення містило погрозу підпалу приміщення суду із зазначенням терміну в один місяць. У рішенні від 29 січня 2019 року № 254/0/15-19 Вища рада правосуддя встановила таке. Електронне звернення містило погрози фізичної розправи стосовно судді та підпалу суду в місячний термін у зв'язку із розглядом цивільної справи, яка на момент надіслання такого повідомлення перебувала у провадженні судді. Зазначені погрози можуть викликати обґрунтоване занепокоєння судді, голови суду та інших працівників суду щодо власної безпеки. Проаналізувавши повідомлення судді та голови суду, Вища рада правосуддя дійшла висновку, що вказаний

лист міг бути надісланий з метою впливу на результати розгляду судової справи, оскільки містить пряму погрозу розпробою у випадку ухвалення певного рішення. Вища рада правосуддя вирішила вжити заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя [15, с. 125].

Найбільш поширеними ситуаціями, які розцінюються як загроза незалежності судової влади, є:

- втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя з боку правоохоронних органів;
- втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя з боку народних депутатів, депутатів місцевих рад, інших представників органів державної влади та місцевого самоврядування;
- втручання адвокатів у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя;
- порушення порядку в судовому засіданні, зрив судових засідань, блокування судів;
- висловлення погроз на адресу суддів;
- фізичний тиск на суддю або членів його родини, пошкодження майна суддів, судів;
- поширення неправдивої інформації щодо суддів тощо.

До чинників, що негативно впливають на стан суддівської незалежності, можна віднести також кадровий дефіцит у судовій системі, недотримання строків кваліфікаційного оцінювання суддів, неналежне фінансове забезпечення діяльності судової влади, відсутність взаємодії між Верховною Радою України та Вищою радою правосуддя при розгляді обов'язкових консультативних висновків ВРП щодо проектів законів про судоустрій і статус суддів та інше.

Таким чином, сьогодні в Україні простежується тенденція збільшення кількості фактів неправомірного втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя. Ці та інші факти неправомірного втручання створюють ризики для незалежності судді під час здійснення правосуддя, у тому числі і під час розгляду та вирішення цивільних справ.

Поетапне усунення зазначених чинників є першочерговим завданням правосуддя в цілому та цивільного судочинства як однієї з його форм. Як вже зазначалося, цивільне процесуальне законодавство не містить єдиної норми, яка повністю відтворювала б зміст принципів незалежності та безсторонності суддів в інтерпретації ЄСПЛ, а тому потребує законодавчого врегулювання.

Висновки. Цивільне судочинство як певним чином організована сукупність цивільних процесуальних правовідносин має будуватися на засадах незалежності та безсторонності суду, оскільки ці принципи є невід'ємними атрибутами правосуддя. Здійснення правосуддя має відображати соціальне призначення судової системи, тобто забезпечувати справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюва-

них прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення 30.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 05.05.2020).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998. С. 270.
3. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 23 листопада 2001 року. П. 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52 (дата звернення: 07.05.2020).
4. Висновок № 1 Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 23 листопада 2001 року. П. 12. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a52 (дата звернення: 07.05.2020).
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.05.2020).
6. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т. 1. 470 с.
7. Семенов В.М. Суд и правосудие в СССР. Москва : Юридлит, 1984. 320 с.
8. Аскеров С.С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 Київ : Академія адвокатури України, 2008. 199 с.
9. Василевич М.В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 17 с.
10. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів. *Наук. зап. Львів. ун-ту бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 227–230. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NzLubp_2011_6_53.pdf. (дата звернення: 07.05.2020).
11. Кройтор В.А. Незалежність суддів та їх підкорення лише законові як принцип цивільного судочинства. *Приватне право і підприємництво*. Збірник наукових праць. Вип. 8, 2009 р. / Редкол. : Крупчан О.Д. (гол. ред.) та ін. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2009. 192 с.
12. Незалежність та безсторонність суду в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: практика ЄСПЛ щодо України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/152940499217.06.pdf> (дата звернення: 07.05.2020).
13. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/15296531171517493988Збірник%20рішень%20ЄСПЛ%2030.01.2018%20на%20сайт.pdf> (дата звернення: 07.05.2020).
14. Моніторинг судових рішень в аспекті рішень ЄСПЛ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Kushir_prezent.pdf (дата звернення: 07.05.2020).
15. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: щорічна доповідь за 2019 рік. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf (дата звернення: 07.05.2020).